

LAVLAGI O'SIMLIGI AHAMIYATI, BIOLOGIK VA FOYDALI XUSUSIYATLARI, XALQ XO'JALIGIDAGI AHAMIYATI.

Xudoyberdiyev Sherzod Shomurod o'g'li,

BuxDu, doktorant

Mirzayeva Shohista Usmonovna, t.f.d., PhD

Annotatsiya: Lavlagi biologik jihatdan ikki urug' pallali sho'radoshlar oilasi vakili hisoblanadi. Lavlagining bir qancha turlari mavjud bulardan eng eng keng tarqalgani qizil va qand lavlagi hisoblanadi. Lavlagi o'simligi xalq xo'jaligida va inson organizmi uchun kata ahamiyatga ega hisoblanadi. Lavlagi o'simligini yetishtirish jihatdan ko'p xarajat va juda og'ir mehnat talab qilmaydi. Bu maqolada lavlagi o'simligining barcha xususiyatlari batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Lavlagi, ikki urug' pallali, sho'radoshlar, xalq xo'jaligi, inson, qizil lavlagi, qand lavlagi.

Lavlagi (Beta) — sho'radoshlar oilasiga mansub bir, ikki yillik o'tsimon o'simliklar turkumi; sabzavot, xashaki, shakarli ekin. 16 turi bor. O'rta Yer dengizi atroflarida, Osiyo, Zakavkazye, Hindiston, Fransiya, shuningdek, Buyuk Britaniya, Skandinaviya mamlakatlarida tarqalgan. Dehqonchilikda osh Lavlagi, xashaki lavlagi, va qand lavlagiga bo'linadigan oddiy lavlagi (V. vulgaris) turi va qand lavlagining tur xili bo'lgan bargli lavlagi (yoki mangold Lavlagi. — Betacica — ovqatga bargi yoki barg bandi ishlatiladi) ekiladi. Yovvoyi lavlagi, qadim zamonlardan ovqatga ishlatib kelingan. Miloddan avvalgi 2—1-ming yillikda bargli lavlagi madaniylashtirilgan. Mil. boshlarida madaniy ildizmevali shakllari ekila boshladi. 18-asrda xashaki lavlagining duragaylaridan qand lavlagi yaratilgan. 19-asr oxiri va 20-asrda bu ekin barcha qitalarga tarqaldi.

O'g'itlash - Lavlagi sabzavot ekinlariga qaraganda yerni unumdorligiga unchalik talabchan emas. Lekin ular butun vegetatsiya davrida tuproqda ozuqa bo'lishini talab qiladi. Yuqori hosil olish uchun tuproq sharoitiga qarab mineral o'g'itlar quyidagi normada solinadi kg.ga. Bo'z tuproqlarda: № 120-150, fosfor 80-100, kaliy 40-50, o'tloqi va o'tloqi botqoqli tuproqlarda, azot 80-100, fosfor 80-100, kaliy 40-50 kg.ga sof xolda, Kaliyli o'g'itlarni yillik normasi va fosforli o'g'itlarni 70-75% yer xaydashdan oldin solinadi. Azotli o'g'itlar vegetatsiya davrida egat oralariga ozuqa hisobida 10-12 sm chuqurlikka solinadi. Ekish muddatlari va usullari. O'rta Osiyoning iqlim sharoiti ildiz mevali sabzavotlarni bir nechta muddatda ekishni tavsiya qiladi. Erta bahorda dalaga chiqish imkoniyati bo'lishi bilan janubiy va markaziy iqlim zonalarida fevralning oxiri va martni boshlarida sabzi va lavlagi ekiladi. Hosilni iyun iyul boshlarida yigib olinadi. lavlagini Bordo 237 navlari ekiladi. Bu muddatda

o'rtapishar navlarni ekish tavsiya qilinmaydi, sababi ular yozda kunlar isib ketguncha tuliq hosil yigib ulgura olmaydilar.. Shuning uchun ular faqat yozda ekiladi. Kech kuzda (15 noyabr - 10 dekabr) qattiq sovuq tushguncha lavlagi ekiladi. Bu muddatlarda ekishning avfzalligi shundaki ko'klamda ekinlar ancha ertagi unib chikib erta ser hosil bo'lib yetiladi. Lavlagi 15 iyundan 10 iyulgacha ekiladi.. Urug'larni ekishga tayyorlashning eng samarali usullaridan biri drojalashdir. Bu usul ekish normasini ikki marta kamaytirishga, o'toq qilish harajatlarini qisqartirishga va hosildorlikni ancha oshirishga imkon beradi. Ildizmevali sabzavotlar qatorlab, lentasimon yoki keng qatorli kilib ekiladi. Lavlagini va turpni ildizmevalari yirik bo'lganligi sababli ular qatorlab, egat oralari 60-70 sm yoki lenta shaklida qo'sh qatorlab 50Q20% sm, sholg'om esa lenta shaklida qo'sh qatorlab lentalar orasi 40-50 sm, lentadagi qatorchalar oralig'i 15-20 sm qoldirilib yoki lentada sochma usullarda ekiladi. O'simliklar yagona qilinayotganda o'simliklar oraligi kerakligicha koldiriladi. Yuqorida keltirilgan ekish sxemalarida o'simliklar qalinligi bir gektarda quyidagicha bo'ladi: Lavlagi 150-200 ming dona. O'zbekistonda ildizmevali sabavotlar SKON-4,2 osma seyalkada ekiladi , erta bahorda ekiladigan yerlar kuzda egat olib quyiladi. Urug'lar egatni ustiga yoki tekis dalaga ekiladigan bo'lsa o'simliklarni unib chiqqandan so'ng, birinchi suvdan oldin egat olinib sug'oriladi. O'zbekistonda quyidagi ekish normalari tavsiya qilinadi: lavlagi uchun 15- 16, Lavlagi kech kuzda ekilsa yoki asosiy hosil yetilguncha barra ko'katidan ora-chora foydalanish ham kuzda tutilgan bo'lsa, bunday hollarda ekish normasi 25-30% ko'paytiriladi. Lavlagi urug'i 2-4 sm qumoq tuproqlarda esa 3 sm chuqurlikgagacha ekiladi. Ekinni parvarish qilish, erta bahor va kech kuzda ekilgan ildizmevalar yomgirdan keyin hosil bo'lgan qatqaloqdan qattiq qiynaladi. Qatqaloqning oldini olish uchun mo'lchalash, ya'ni ekilgandan keyin egat ustiga 1-1,5 sm qalinlikda chirindi sochib chiqish yaxshi samara beradi. Ekinlarga uzoq vaqt jildiratib suv quyish ham qatqaloqqa qarshi kurashda muhim tadbirlardan hisoblanadi. Ildizmevalarni parvarish qilishda begona o'tlarni yo'qotish nihoyatda murakkab va sermehnat ishdir. Qator oralaridagi begona o'tlar KOR-4,2, KRN-2,8 A kultivatorlari yordamida kultivatsiya qilish, lentalar oralaridagisi esa o'toq qilish yo'li bilan yo'qotadi. Lavlagini maysalari chiqquncha 9,3-18,9 kg/ga atsetlur, 1-2 ta barg chiqargandan keyin 6-8 kg/ga hisobida betonl bilan ishlov beriladi. Dozaneks linuron va prometrin preparatlari sepilganda mahsulotni gerbitsid bilan dorilangandan 4 oy o'tgach foydalanishga ruxsat etilishi kerak. Ildizmevali sabzavot ekinlarini o'z vaqtida yagonalash nihoyatda katta ahamiyatga ega. Lavlagilarning hosil bo'lishi tezlashgan paytda may oyining o'rtalaridan boshlab ekinlar har 7-10 kunda sug'oriladi , mayni oxiri va iyunda har 5-6 kunda sug'oriladi. Umumiy sug'orish soni 8-9 ta bo'ladi. Sizot suvlar yaqin joylashgan yerlarda kamroq sug'orilib, umumiy sug'orish soni 6-5 marta bo'ladi. Kech kuzda ekilganda ham sug'orish rejimi taxminan shunga o'xshash bo'ladi. Yozda ekilgan ekinlar maysalari

yoppasiga ko'ringunga qadar tez-tez, har 3-4 kunda bir marta urug' suvi berib turiladi. Maysalar tekis ko'kargandan keyin sug'orishlar orasi 8-10, hosil yetilishi davrida esa 12-15 kungcha uzaytiriladi. Kechki lavlagi hosilini yigib-terishga 2-3 hafta qolganda sug'orish to'xtatiladi. Shunda vegetatsiya davrida 10-12 marta sug'oriladi. Sizot suvlari yaqin bo'lgan yerlarda sug'orishlar orasi uzoqroq bo'lib, umumiy sug'orish soni qisqaradi va 6-8 marta sug'oriladi.

Lavlagining foydalari:

Vitamin va minerallarga boyligi. Qizil lavlagi C, A vitaminlari, folat kislotasi (B9 vitamini) va kaliy moddasiga boy. Ushbu moddalar salomatlikni saqlab turishda muhim rol o'ynaydi.

Yurak salomatligiga yordam beradi. Lavlagi tarkibida nitrat kislotasi mavjud, u esa qon bosimini pasaytirishda foydali. Qon aylanishini yaxshilashga ko'mak beradi.

Antioksidlovchi himoya. Lavlagi tarkibida antioksidantlar, jumladan, beta-karotin va flavonoidlar mavjud bo'lib, ular tanadagi hujayralarni kimyoviy radikallar ta'siri natijasida yuzaga keladigan zararlardan himoya qiladi.

Ovqat hazmida ko'mak beradi. Lavlagidagi kletchatkalar ovqat hazm qilish va ich qotishning oldini olish, undan xalos bo'lishda foydalidir.

Jismoniy chidamlilikni oshiradi. O'ta faol odamlar, sportchilar uchun lavlagi tarkibidagi nitratlar juda foydali bo'lib, jismoniy chidamlilikni oshirishda juda qo'l keladi.

Lavlagining zararlari:

Buyraklarga nojo'ya ta'sir etishi mumkin. Lavlagi tarkibidagi oksalatlar buyrakda tosh yig'ilishiga sababchi bo'lishi mumkin.

Odam siydigi va axlati rangini o'zgartiradi. Lavlagidan ko'p miqdorda iste'mol qilish ularning rangini pushti yoki qizil rangga o'zgartiradi. Biroq bu tabiiy jarayon, undan xavotir olmasa ham bo'ladi.

Allergik reaksiya xavfi. Ba'zi odamlarning lavlagiga allergiyasi bo'lishi mumkin. Agar u iste'mol qilinsa, odam tanasida qichish, terida toshmalar hatto anapilaktik shok kabi allergik reaksiyalarni boshdan o'tkazishi mumkin.

Tarkibida shakar mavjudligi. Qizil lavlagi tarkibida ham shakar mavjud. Qandli diabet bilan og'rigan kishilar esa o'z-o'zidan lavlagi me'yorini oshirib yubormasligi kerak bo'ladi.

Lavlagi foydali sabzavot, undan taomnomani xilma-xil qilishda bimalol foydalanish mumkin. Biroq boshqa sabzavotlarda bo'lgani me'yorni unutmazlik lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. V.I.Zuyev, A.G.Abdullaev - Sabzavot ekinlari va ularni yetishtirish texnologiyasi - T, O'zbekiston, 1997.

2. X.CH.Bo'riyev, V.I.Zuyev, O.Qodirxo'jaev -Sabzavot ekinlari seleksiyasi, urug'chiligi va urug'shunosligi - T, Mehnat, 1997.
3. N.N.Balashov, G.O.Zeman - Sabzavotchilik T, O'qituvchi 1981.
4. «Sabzavotchilikdan amaliy mashg'ulotlar»-T, «O'qituvchi» 1983.
5. «O'zbekiston qishloq xo'jaligi» jurnali.

Internet saytlari :

6. www.ziyonet.uz
7. www.arxiv.uz
8. www.avitsena.uz

